

The University of Tehran Press

The Legal System for Protecting the Triple Role of Water in International Armed Conflicts

Sedigheh Avaj¹ | Mahdi Abassi Sarmadi² | Iraj Rezaeenezhad³

1. Ph.D. Student in (International Law) Islamic Azad University, Qaemshahr, Iran.
Email: insedia.av@gmail.com
2. Corresponding Author; Associate Professor, Department of International Law, Law faculty, Kharazmi University, Tehran, Iran. Email: sarmadi@khu.ac.ir
3. Assistant Prof., Department of International Public Law, Faculty of Law and Political Science, Azad Islamic University of Chalus, Chalus, Iran. Email: irajrezaeenezhad@gmail.com

Article Info	Abstract
Article Type: Research Article	The water crisis is entering a new phase, with its impacts becoming evident in the daily lives of millions. Day by day, whether in times of peace or armed conflict, the importance of water as a vital resource is increasing. International crises and armed conflicts suggest a future struggle for dominance over water. Water, as a subject of international negotiations or conflicts, can, depending on the context, become a factor for sustaining the life of a population or a weapon for the destruction of that same population. Consequently, contemporary international law also pays special attention to this issue, and the necessity for an independent legal system in this regard, under the title of international water law, is increasingly felt. This research, while examining the role of water as a target, means, and cause in armed conflicts, adopts a legal-philosophical integrated approach (descriptive-analytical) to explore the legal sources for the protection of water in armed conflicts. The innovation of this research lies in analyzing water in terms of its purpose, means, and cause. The most significant finding of this study is that the necessity of access to water does not tolerate the principle of separation and discrimination.
Pages: 355-372	
Received: 2022/11/02	
Received in Revised form: 2022/12/25	
Accepted: 2023/04/18	
Published online: 2025/03/21	
Keywords: <i>cause, goal, humanitarian law, international armed conflicts, means, water.</i>	
How To Cite	Avaj, Sedigheh; Abassi Sarmadi, Mahdi; Rezaeenezhad, Iraj (2025). The Legal System for Protecting the Triple Role of Water in International Armed Conflicts. <i>Public Law Studies Quarterly</i> , 55 (1), 355-372. DOI: https://doi.com/10.22059/JPLSQ.2023.350451.3205
DOI	10.22059/JPLSQ.2023.350451.3205
Publisher	The University of Tehran Press.

نظام حقوقی حفاظت از نقش سه گانه آب در مخاصمات مسلحانه بین المللی

صدیقه آوج^۱ | مهدی عباسی سرمدی^۲ | ایرج رضایی نژاد^۳

۱. دانشجوی دکتری، حقوق بین الملل، دانشگاه آزاد اسلامی واحد قائمشهر، مازندران، ایران. رایانامه: insedia.av@gmail.com

۲. نویسنده مسئول؛ دانشیار، گروه حقوق بین الملل، دانشکده حقوق، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران. رایانامه: sarmadi@khu.ac.ir

۳. استادیار گروه حقوق عمومی و بین الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، واحد چالوس، دانشگاه آزاد اسلامی، چالوس، ایران.

رایانامه: irajrezaeenezhad@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: پژوهشی	بحران آب در حال ورود به عرصه جدیدی است که تأثیرات آن در زندگی روزمره میلیون ها نفر خودنمایی می کند. روزبه روز، چه در زمان صلح و چه در زمان مخاصمات مسلحانه، بر اهمیت آب به عنوان یک منبع حیاتی افزوده می شود.
صفحات: ۳۷۲-۳۵۵	بحران ها و مخاصمات مسلحانه بین المللی به مبارزه به منظور سلطه بر آب در آینده دلالت دارند. آب به عنوان موضوع مذاکرات یا مخاصمات بین المللی، حسب مورد می تواند به عاملی برای حفظ حیات یک جمعیت یا به جنگ افزار برای نابودی همان جمعیت تبدیل شود. بدین ترتیب حقوق بین الملل معاصر نیز بدان توجه خاص دارد و ضرورت وجود یک نظام حقوقی مستقل در این خصوص تحت عنوان حقوق بین الملل آب بیش از پیش احساس می شود. پژوهش حاضر ضمن بررسی نقش آب به مثابه هدف، وسیله و علت در مخاصمات مسلحانه، به شیوه تلفیقی حقوقی- فلسفی (توصیفی-تحلیلی) به منابع حقوقی حفاظت از آب در مخاصمات مسلحانه می پردازد. نوآوری این پژوهش، بررسی آب از حیث هدف، وسیله و علت است. مهم ترین دستاورد این پژوهش این است که لزوم دسترسی به آب، اصل تفکیک و تبعیض را بر نمی تابد.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۸/۱۱	
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱/۱۰/۰۴	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۱/۲۹	
تاریخ انتشار برخط: ۱۴۰۴/۰۱/۰۱	
کلیدواژه ها: آب، حقوق بشردوستانه، علت، مخاصمات مسلحانه بین المللی، وسیله، هدف.	
استناد	آوج، صدیقه؛ عباسی سرمدی، مهدی؛ رضایی نژاد، ایرج (۱۴۰۴). نظام حقوقی حفاظت از نقش سه گانه آب در مخاصمات مسلحانه بین المللی. <i>مطالعات حقوق عمومی</i> ، ۵۵ (۱)، ۳۷۲-۳۵۵.
DOI	DOI: https://doi.com/10.22059/JPLSQ.2023.350451.3205
ناشر	مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

۱. مقدمه

آب همواره به‌عنوان یک عنصر کلیدی در حیات بشری، نقش مهمی در ژئوپلیتیک نظام جهانی و حقوق بین‌الملل ایفا کرده است. از اواسط دهه ۱۹۸۰ و با نزدیک شدن به پایان جنگ سرد، تحقیقات نشان می‌داد بی‌ثباتی و ناامنی در آینده بیشتر مربوط به منابع آب خواهد بود؛ تا جایی که پطروس غالی، در سال ۱۹۸۵ اعلام کرد که «جنگ آبی در خاورمیانه بر سر آب به منصه ظهور خواهد رسید، نه مسائل سیاسی!» (Hough, 2015: 3).

امروزه بحران آبی یکی از پیشران‌های تهدیدکننده صلح و امنیت بین‌الملل و مهم‌ترین دغدغه‌های کشورها و جامعه بین‌الملل شده است.^۱

این پدیده و همچنین وضعیت آب شیرین به‌عنوان منبعی راهبردی و سیاسی در منطقه خاورمیانه که پتانسیل تنش و درگیری ملی و بین‌المللی را دارد (Aron, 1988: 251)، انگیزه‌ای شد تا به بررسی نقش سه‌گانه آب در مخاصمات مسلحانه بین‌المللی و منابع قراردادی حفاظت از آب در این زمینه پرداخته شود. در آنچه مربوط به ادبیات موجود یا فرضیه رقیب می‌شود، تا آنجا که به تفحص نگارنده مربوط می‌شود، مقاله یا پژوهش جامع و مستقلی در زمینه موضوع به رشته تحریر درنیامده است. چنانکه در مقالات موجود فارسی می‌توان به مقاله «حفاظت از آب‌ها در منازعات مسلحانه از منظر قواعد حقوق بشردوستانه بین‌المللی» اشاره کرد که تبیین کلی برخی از جنبه‌های حقوقی آب را در بردارد یا مقاله «قواعد حاکم بر بهره‌برداری از منابع آبی در مخاصمات مسلحانه»^۲ که بیشتر به مسئله محیط زیست پرداخته است. در همین زمینه مقالات انگلیسی نیز که مورد مطالعه نویسنده این سطور قرار گرفته، به‌طور مشخص و مستقل موضوع ما را در بر نمی‌گیرد.

بدین ترتیب در پرتو نقد این ادبیات، نوآوری پژوهش حاضر آشکار می‌شود که به‌طور مشخص و صرفاً به مطالعه حقوقی نقش سه‌گانه آب در مخاصمات می‌پردازد. در همین زمینه در تحقیق حاضر در پی پاسخگویی به این پرسش هستیم که نظام حقوقی قراردادی حاکم بر حفظ آب در مخاصمات مسلحانه چیست؟

۱. ایده جنگ به‌علت آب دولت کلینتون را در اوایل دهه ۱۹۹۰ متقاعد کرد که تخریب محیط زیست منبع بالقوه ناامن نظامی است. در سال ۱۹۹۳ در وزارت دفاع بخش امنیت محیط زیست و گروه ویژه محیط زیست تأسیس شد. مقدمه سند استراتژی امنیت ملی ۱۹۹۴، در خصوص اهداف سیاست خارجی، بیان می‌کند: «... یک مفهوم در حال ظهور از مسائل زیست‌محیطی فراملی به‌طور فزاینده‌ای بر ثبات بین‌المللی تأثیر می‌گذارد و در نتیجه چالش‌های جدیدی برای استراتژی ایالات متحده ایجاد می‌کند...».

۲. برای مطالعه بیشتر ر.ک:

≠ مشهدی، ۱۳۹۹: ۱۸۰-۱۸۹؛ رحمانی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۵۱-۱۶۹.

فرضیه مطرح این است که اساساً مسئله حفاظت از آب در مخاصمات مسلحانه بین‌المللی موضوع کنوانسیون مستقل یا نظام حقوقی قراردادی خاص بین‌المللی نبوده و اغلب تحت مقوله حقوق محیط زیست قرار گرفته است. با این همه، نظام قراردادی موجود، غیرمستقیم از نوع نظام حقوقی الزام‌آور یا سخت است، اما بر خلاف انتظار، توسعه این نظام تاکنون بیشتر جنبه توصیه‌ای و از نوع حقوق نرم را در بر داشته است.

در پژوهش حاضر، ضمن تبیین نقش آب به مثابه هدف، وسیله و علت در مخاصمات مسلحانه بین‌المللی، منابع قراردادی موجود در زمینه حفظ آب بررسی شده و در قالب نتیجه‌گیری الگوی مطلوب و ایده‌آل ارائه خواهد شد.

۲. نقش سه‌گانه آب در مخاصمات مسلحانه

در طول بیست سال گذشته مخاصمات مسلحانه بر سر آب در مناطق بیابانی و نیمه‌بیابانی از جمله خاورمیانه که رودخانه‌ها مرز مشترک کشورها را تشکیل می‌دهند، بالقوه بوده است (Sharif, 1993: 2). وجود ۲۸۶ رودخانه بین‌المللی و ۵۹۲ سفره فرامرزی مشترک بین ۱۵۳ کشور (UNHRC, 2018) و افزایش تنش‌های آبی (UNWWD, 2019) دور از ذهن نیست، از این رو آب در مخاصمات مسلحانه به عنوان علت^۱، هدف^۲ و وسیله^۳ استفاده می‌شود (ICRC, 1994). تعامل بین کشورهای دارای حوزه آبی مشترک، شامل دوگانه تعارض (Zeitoun & Mirumachi, 2008: 297) و همکاری (Philips & others, 2006: 15) است. برخی تحلیلگران وقوع مخاصمات مسلحانه بر سر منابع آبی را پیش‌بینی کرده (Darwish, 1991: 17)، و برخی با رد آن، بر این باورند که از ۴۵۰۰ سال پیش تاکنون هیچ مخاصمات مسلحانه‌ای بر سر منابع آبی رخ نداده (Wolf, 1998: 265) و افزایش تقاضا برای آب، به همکاری دولت‌ها و انعقاد بیش از ۳۶۰۰ قرارداد آبی منجر شده است (Hammer & Wolf, 1998: 157).

اختلافات ارضی، توزیع نامتوازن منابع آبی و رقابت بر سر کاربردهای چندگانه (شرب، کشاورزی و صنعتی)، همراه با رشد جمعیت، فرضیه «مخاصمات مسلحانه آب»^۴ را قوت بخشیده است. در طول

۱. آب به عنوان محرک یا علت اصلی درگیری، جایی که اختلاف بر سر کنترل آب یا سیستم‌های آبی وجود دارد یا دسترسی اقتصادی یا فیزیکی به آب یا کمبود آب سبب خشونت می‌شود.

۲. منابع آب یا سیستم‌های آبی به عنوان هدف درگیری، که در آن منابع آب یا سیستم‌های آبی، تلفات عمدی یا تصادفی یا اهداف خشونت هستند.

۳. آب به عنوان یک وسیله درگیری، که در آن منابع آب، یا خود سیستم‌های آبی، به عنوان ابزار یا سلاح در یک درگیری خشونت‌آمیز استفاده می‌شود.

سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۸، ۳۸۶ درگیری با محوریت آب ثبت شده که آب در ۱۷۲ مورد علت، ۴۹ مورد وسیله و ۱۶۷ مورد هدف بوده است. این آمار نشان‌دهنده روند افزایشی مخاصمات مربوط به آب است (UNWWD, 2019). از این رو دور نگه‌داشتن آب از مخاصمات مسلحانه نه تنها به حفظ این منبع حیات کمک می‌کند، بلکه ابزاری برای شروع مذاکرات، ایجاد اعتماد و صلح بین طرف‌های متخاصم است.

۱.۲. آب به مثابه علت بروز مخاصمات مسلحانه

بحران ناشی از عدم مدیریت پایدار منابع آب، کم‌آبی و تقاضای بالا (Wolf, 1999: 23)، حوضه‌های آبی مشترک و وابستگی متقابل سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی به منابع آب جایگاه ویژه‌ای بخشیده است (عراقچی، ۱۳۹۶: ۶).

بسیاری از محققان «کمبود آب»^۱ را علت اصلی درگیری شمرده و بر این باورند اختلاف بر سر منابع آب با افزایش جمعیت و تخریب محیط زیست به وجود می‌آید (Renveney & Maxwell, 2001: 45). برخی دیگر از محققان معتقدند کمبود منابع به‌طور مستقیم به درگیری منجر نخواهد شد، اما می‌تواند یکی از دلایل ناآرامی‌های خشن اجتماعی باشد.

سه عامل تأمین، تقاضا و نحوه توزیع منابع آبی، در کمبود آب مؤثرند و حلقه اتصال کم‌آبی و ناآرامی‌های اجتماعی جذب منابع^۲ و حاشیه‌سازی زیست‌محیطی^۳ است.

– جذب منابع زمانی اتفاق می‌افتد که نخبگان و خواص کشور با اختصاص منابع بیشتر برای خود موجب کاهش عرضه یا افزایش تقاضا شوند و بخش‌های فقیرتر جامعه را متحمل فشار بیشتری کنند؛

– حاشیه‌سازی اکولوژیکی زمانی است که رشد جمعیت یا تغییر در دسترسی به منابع، سبب مهاجرت جمعیت و بهره‌برداری بیش‌ازحد منابع در مناطق خاص شود.^۴

تغییرات اقلیمی نیز از دیگر علل مخاصمات مسلحانه است، زیرا با گرم شدن زمین خشکسالی یا طغیان آب سبب غیرقابل سکونت شدن منطقه می‌شود و درگیری افزایش می‌یابد (Dupont & Pearman, 2006: 12).

تحقیقات نشان می‌دهد کشورهای کمتر توسعه‌یافته در مقایسه با کشورهای پیشرفته، با آثار اجتماعی

۱. کمبود آب به عنوان کمبود آب کافی (کمیت) یا عدم دسترسی به آب سالم (با کیفیت) تعریف می‌شود که به دلیل عوامل مختلفی از جمله افزایش جمعیت، شهرنشینی، صنعتی شدن، رشد سریع اقتصادی و گرم شدن کره زمین و... به وجود می‌آید.

2. Resource Capture

3. Ecological Marginalization

۴. درگیری رود سنگال در سال ۱۹۸۰ تصویری از چگونگی جذب منابع است که به درگیری منجر شد. یک درگیری قومی بین مائورهای عربی حاکم سیاسی و موریتانی‌های سیاه‌پوست به دنبال سلب مالکیت سرزمین سیاه توسط مائورها رخ داد. این زمین‌خواری در پاسخ به کمبود ناشی از افزایش قیمت زمین ناشی از یک پروژه مهم بود.

تخریب محیط زیست کمتر و دیرتر سازگار می‌شوند، از این رو پتانسیل درگیری در این کشورها بیشتر است (Dixon, 1994: 6). شواهد تجربی مرتبط با تخریب محیط زیست و مخاصمات نشان می‌دهد فقر اقتصادی و فرهنگی نیز می‌تواند دلیل درگیری‌ها باشد. برای مثال استرالیا به اندازه سودان تحت تأثیر پدیده آب‌وهوایی ال‌نینو قرار گرفت، اما به دلایل واضح اقتصادی و سیاسی از مخاصمات مسلحانه داخلی مصون ماند (Levy, 1995: 44).

نخستین سازمان بین‌المللی در سده نوزدهم به منظور چگونگی مدیریت بر کشتیرانی در رود راین^۱ تشکیل شد. در پی آن، قراردادهای پیمان‌ها و توافقنامه‌های مختلفی به منظور تقسیم آب رودهای بین‌المللی (فرامرزی) یا مدیریت بر نحوه کشتیرانی و کنترل آلودگی رودها میان کشورها به امضا رسید. در طول سده بیستم کنوانسیون‌های چندی میان کشورها برای تنظیم رژیم حقوقی حاکم بر رودخانه‌ها و آبراه‌های بین‌المللی تصویب شد که می‌توان به کنوانسیون ۱۹۲۱ بارسلون در زمینه رژیم حقوقی کشتیرانی در رودخانه‌های بین‌المللی و کنوانسیون ۱۹۹۷ سازمان ملل متحد در زمینه رژیم حقوقی استفاده‌های غیرکشتیرانی در آبراه‌های بین‌المللی اشاره کرد.

یکی از انواع اختلافات مرزی بین کشورها ناشی از منابع اقتصادی مشترک است که اغلب در خصوص منابع آبی مرزی صدق می‌کند. این نوع اختلافات مرزی هنگامی مطرح می‌شود که طرفین نمی‌توانند در زمینه تقسیم منابع آبی مرزی به توافق برسند. به‌طوری‌که وجود منابع آبی مشترک در مناطق مرزی به‌عنوان یک منبع اقتصادی، عاملی مهم در اختلافات مرزی کشورها محسوب می‌شود. این نوع اختلافات از سابقه کهنی نیز برخوردار است و در ۴۵۰۰ سال قبل رخ داده است. درباره اختلافات مرزی ناشی از وجود منابع آبی مشترک، چهار عامل جغرافیایی ذیل می‌تواند به‌طور بالقوه سبب ایجاد منازعه و تنش در مرزهای رودخانه‌ای کشورها شود:

≠ آلودگی و تحلیل منابع؛

≠ کمبود و یا کم‌آبی؛

≠ توزیع ناعادلانه و سهمیه‌بندی نامناسب؛

≠ بلایای طبیعی با حوادث انسانی (کاویانی راد، ۱۳۹۰: ۱۹).

بنابراین حوضه‌های آبریز فرامرزی هم منبع تنش و هم فرصتی برای ارتقای همکاری میان کشورها و نهادهای مدیریت منابع آب باشد. کاهش خطر وقوع منازعات و افزایش فرصت‌های همکاری حول محور آب به سطح همکاری‌های سیاسی کشورهای حوضه آبریز مشترک بستگی دارد. طبق تحقیقات دانشگاه اورگان، اختلافات بین‌المللی بر سر منابع آب به‌جای اینکه سبب ایجاد تعارض

1. Rhine river

شود، به تعامل و همکاری مشترک ختم می‌شود.^۱ هرچند آب‌های سطحی و زیرسطحی بین‌المللی از جمله نیل، سند، گنگ، فرات، دجله، آمودریا، سیردریا و مکنون که بعضاً برای کشورهای حوزه آبریز تنش‌زا بوده‌اند، در مواردی سبب همکاری نیز شده‌اند.^۲ از این رو حتی اگر آب کم باشد، نمی‌توان آن را علت مخاصمات مسلحانه در نظر گرفت. زیرا رقابت کشورها بر سر منابع آبی آنها را به تلاش برای مذاکره سوق می‌دهد و با ایجاد انگیزه برای دیپلماسی و همکاری، سبب صلح می‌شود.^۳ به گفته کوفی عنان، آب می‌تواند کاتالیزوری برای همکاری باشد.^۴

خلاصه اینکه کشورها امروزه بر همکاری تأکید دارند زیرا مخاصمات مسلحانه تضمین‌کننده تأمین آب یک کشور در طولانی مدت نیست. "مخاصمات مسلحانه‌های آبی" با مبنای علی در دوران مدرن رخ نداده و مخاصمات با نقش آب به عنوان یک سلاح یا هدف نظامی متمرکز بوده است (Wolf & Dabelko, 2005: 80).

۲.۲. آب به مثابه وسیله در مخاصمات مسلحانه

رابطه بین آب و مخاصمات مسلحانه باید از زوایای مختلف تجزیه و تحلیل شود؛ در زمان مخاصمات مسلحانه، آب یا وسیله‌ای برای بقا و محافظت از جمعیت می‌شود یا به سلاحی مرگبار علیه افراد تبدیل می‌شود. بنابراین آب هم ابزار جنگی است و هم می‌تواند یکی از قربانیان درگیری نیز باشد (Sandoz et al., 1987: 655). خشونت بر منابع آب شیرین با سابقه‌ای طولانی به عنوان یک دغدغه منطقه‌ای و جهانی باقی مانده است.^۵ نقش راهبردی آب شیرین به مثابه وسیله‌ای در مخاصمات مسلحانه مربوط به آب را می‌توان در خشونت‌های آبی شمال آفریقا و خاورمیانه مشاهده کرد.

سلاح به معنای موسع تاکتیک‌ها و راهبردهایی است که به عنوان ابزار استفاده می‌شود (Gleick & Herberger, 2014: 79). زیرساخت‌های آب مانند سدها می‌تواند به عنوان وسیله و سلاح در مخاصمات مسلحانه به کار رود. تبعات استفاده از زیرساخت‌های آب به عنوان وسیله شامل تخریب

۱. بر اساس نتایج این تحقیق، در ۵۰ سال گذشته، ۱۸۳۱ تعامل سیاسی بین‌المللی بر سر آب وجود داشته است که هیچ‌یک از آنها به مخاصمات مسلحانه منجر نشده و فقط ۵۰۷ مورد اختلاف ثبت شده است (دوسوم این اختلافات کاملاً لفظی بوده و فقط ۳۷ مورد جنبه مسلحانه داشته‌اند).

۲. در سال ۱۹۶۰ پیمان رودخانه سند، علی‌رغم وقوع سه مخاصمه مسلحانه بزرگ میان هند و پاکستان منعقد شد.

۳. توافقنامه رودخانه هیرمند در سال ۱۹۷۳ زمانی اتفاق افتاد که ایران به منظور تضمین تأمین آب، امتیازات تجاری را به دولت افغانستان داد.

4. Message of Secretary-General Kofi Annan on the World Day for Water, observed 22 March 2002

5. Global high level panel on water and peace, July 2016

زمین‌های کشاورزی و کوچ اجباری غیرنظامیان و مسموم کردن آب، اغلب شدید و طولانی‌مدت است (Von Lossow, 2016: 82).

کنترل رودخانه‌ها و سدها، به‌ویژه در بالادست و جلوگیری از جریان رواناب‌ها یا رهاسازی بیش‌ازحد آب که به سیل در پایین‌دست منجر شود، اقدامی راهبردی در مخاصمات مسلحانه است (Tignino, 2010: 43). مسمومیت آب یکی دیگر از روش‌های خصمانه قدیمی است. در سال ۱۵۸۸، آلبریکو جنتیلی در کتاب خود^۱ ادعا کرد که منع مسمومیت با آب همواره یک قانون ثابت بین‌المللی است و پیش از کنفرانس صلح لاهه در سال‌های ۱۸۹۹ و ۱۹۰۷ به‌عنوان یک قاعده عرفی شناخته شده بود.

هرچند اصطلاحات «سم» یا «سلاح‌های مسموم‌کننده» در اسناد بین‌المللی تعریف نشده است، اما با توجه به پیشرفت‌های فنی سلاح‌های شیمیایی، بیولوژیکی یا هسته‌ای، باید این ممنوعیت را به تمام شیوه‌هایی که موجب غیرقابل استفاده شدن آب برای انسان می‌شود، تسری داد (Bogdanovic, 2000: 234). به موجب بند ۴ ماده ۵۱ پروتکل الحاقی اول و نظریه عمومی شماره ۳۴ کمیته بین‌المللی صلیب سرخ، قانونی بودن استفاده از سلاح‌هایی که به‌طور خاص سمی طراحی نشده‌اند اما دارای آثار ثانویه سمی‌اند، همچنان حل‌نشده باقی مانده است.

ماده ۱ قوانین مادرید و ماده ۵۰ قوانین برلین نیز غیرقابل استفاده کردن آبی را که برای سلامتی و بقای جمعیت غیرنظامی ضروری است، ممنوع کرده‌اند. علاوه بر این، طبق تعریف حق بشر بر آب، «آب برای مصارف شخصی یا خانگی باید ایمن و عاری از میکروارگانیسم‌ها و مواد شیمیایی مضر برای سلامت افراد باشد (WHO Guidelines, 2017).

کنوانسیون آبراهه‌های سازمان ملل متحد و پیش‌نویس (ILC Draft) در خصوص سفره‌های زیرزمینی، تعهد به عدم ایجاد صدمات و مسمومیت فرامرزی قابل توجه را مشخص کرده‌اند. (UN Watercourses Convention, 1997). زمانی که آسیب زیادی ایجاد شود، دولت ایجادکننده آسیب موظف است با مشورت کشورهای متضرر، تمام ابزارهای مناسب را برای از بین بردن یا کاهش چنین آسیبی اتخاذ کند. این امر یکی از اصول کلی حقوق بشردوستانه بین‌المللی یعنی اصل تمایز بین نظامیان و جمعیت غیرنظامی است. از این منظر، به موجب قوانین مادرید، گزارش هفتادویکمین انجمن حقوق بین‌الملل (۲۰۰۴) و بند ۱۳ پیش‌نویس کنوانسیون آبراهه‌های سازمان ملل متحد که بعداً حذف شد^۲، تمامی اقداماتی که منابع آب را برای بشر غیرقابل استفاده می‌کند، باید غیرقانونی اعلام شود، زیرا بر نیروهای نظامی و غیرنظامی تأثیرگذار است.

1. "De jure belli"

۲. دولت‌ها باید بیشترین تلاش خود را برای جلوگیری از مسمومیت منابع آبی مشترک توسط همه افراد یا از هر منبعی، به کار گیرند.

۲.۳. آب به مثابه هدف مخاصمات مسلحانه

گاهی حمله به زیرساخت‌های آبی با هدف بروز قحطی، شیوع بیماری‌های منتقله ناشی از کم‌آبی و کوچ اجباری صورت می‌گیرد^۱ و همواره اولین هدف در مخاصمات مسلحانه داخلی یا بین‌المللی به‌منظور مغلوب ساختن حریف است. بنابراین آب به‌مثابه هدف در مخاصمات مسلحانه، «وضع موجود»^۲ را از بین می‌برد. از جمله شیوه‌های جاری و رایج هدف قرار دادن آب در مخاصمات مسلحانه می‌توان به سه مورد اساسی ذیل اشاره کرد:

≠ تخریب اموال دشمن؛

≠ تخریب اشیای ضروری برای بقای غیرنظامیان؛

≠ حمله به تجهیزات و تأسیسات حاوی نیروی خطرناک.

اهداف یا نظامی‌اند یا غیرنظامی (Schmitt, 2017: 101). اهداف غیرنظامی نباید مورد حمله قرار گیرند. ممنوعیت حمله علیه اهداف غیرنظامی مبتنی بر اصل تمایز است که در ماده ۴۸ پروتکل الحاقی ۱ ذکر شده است، این ماده تصریح می‌کند که «طرف‌های درگیر، باید بین اهداف غیرنظامی و اهداف نظامی تمایز قائل شوند و بر این اساس عملیات خود را علیه اهداف نظامی هدایت کنند» (Add. Protocol I, 1977). این قاعده بخشی از حقوق بین‌الملل عرفی است که برای مخاصمات مسلحانه بین‌المللی و غیر بین‌المللی قابل اجراست.^۳ اهدافی که دارای «کاربرد دوگانه»، اعم از نظامی و غیرنظامی بودن، در صورتی که در زمان حمله با تعریف اهداف نظامی مطابقت نداشته باشند، نباید هدف حمله قرار گیرند.^۴ بنابراین فرض بر این است که زیرساخت‌ها و تأسیسات آبی برای مقاصد غیرنظامی

۱. بر اساس بند ۲۶ نظریه ۸۵ گزارش کمیسیون مستقل بین‌المللی تحقیق دربارهٔ جمهوری عربی سوریه: «با بمباران ایستگاه‌های آب، مردم مجبور به نوشیدن آب چاه شده لذا خطر ابتلا به بیماری‌های منتقله از طریق آب بیشتر می‌شود». کمیته بین‌المللی صلیب سرخ در گزارش آب و جنگ: پاسخ کمیته بین‌المللی صلیب سرخ، (۲۰۰۹): «دسترسی به آب به‌دلیل تخریب سیستم‌های تأمین یا تصفیه آب، کاهش ذخایر آب و کوچ اجباری مردم محدود می‌شود، به‌دلیل بیماری‌های منتقله از آب فشار بر بیمارستان‌ها و درمانگاه‌های فاقد تجهیزات بیشتر می‌شود. کیفیت خدمات بهداشتی به آب آشامیدنی و منبع تغذیه مطمئن بستگی دارد». شایان ذکر است که ماده ۵۱ (۵) (ب) پروتکل الحاقی I، صریحاً به مرگ ناشی از بیماری غیرنظامیان اشاره می‌کند. بند ۱۰۷ یادداشت ۸۳ گزارش چتم هاوس عنوان می‌دارد: «تاریخچه مذاکرات پروتکل الحاقی I نشان نمی‌دهد که قصد تهیه‌کنندگان این پروتکل حذف بیماری‌ها بوده است. مستثنا کردن بیماری می‌تواند منجر به نتایج اشتباه شود، برای مثال بررسی آسیب‌های مورد انتظار ناشی از انفجار سلاح‌های هسته‌ای بدون بررسی آسیب‌های ناشی از قرار گرفتن در معرض تشعشعات ناشی از همان حمله».

2. Statute quo

3. ICRC Customary IHL Study, above note 31, Rules 7 and 10, Nuclear Weapons Advisory Opinion, above note 44, §§ 78-79.

4. The term "dual-use" does not have any legal significance and is used here only for practical purposes

استفاده می‌شود و به‌طور طبیعی به اقدام نظامی کمک نمی‌کند، از این‌رو اهداف غیرنظامی محسوب می‌شوند و نباید به‌عمد مورد هدف قرار گیرند (UK LOAC Manual, 2004).

در هنگام تردید در زمینه کمک مؤثر این اهداف به اقدام نظامی باید به تعریف اهداف نظامی بر اساس ماهیت، مکان، هدف یا استفاده از شیء توجه کرد.^۱ برای مثال یک ایستگاه پمپاژ آب، آب یک منطقه مسکونی و پادگان نظامی را تأمین می‌کند. اگر بتوان ثابت کرد ایستگاه پمپاژ با تعریف یک هدف نظامی مطابقت داشته اما اغلب استفاده غیرنظامی دارد، هدف‌گیری آن پیامدهای گسترده‌ای بر جمعیت غیرنظامی دارد. حملات علیه این زیرساخت‌ها باید با اصول تناسب^۲ و اقدامات احتیاطی^۳ همراه باشد. مهم‌تر از آن، زیرساخت‌های آبی دارای انرژی خطرناک مانند سد‌ها را حتی اگر ثابت شود که اهداف نظامی‌اند و عدم کنترل آثار آن نباید هدف حمله قرار گیرند، زیرا حمله مغایر با قوانین بشردوستانه بین‌المللی است. (Add. Protocol I, 1977).

در جریان درگیری‌های ۲۰۰۳ عراق، تأسیسات آب و نیروگاه‌ها به‌شدت آسیب دید و غیرنظامیان برای چندین روز از آب شرب محروم شدند و یا آلودگی رودخانه‌ها، چشمه‌ها یا کانال‌های آبیاری و همچنین تخریب منابع آب، زندگی مردم را به خطر انداخت و سبب جابه‌جایی آنها در داخل کشور و یا مهاجرت به سایر کشورها شد.

این نمونه‌ها نشان می‌دهد که طی مخاصمات مسلحانه، آب در عین ابزار جنگی بودن، گاهی هدف مخاصمه و گاهی نیز یک قربانی مخاصمات مسلحانه است (Gleick & Herberger, 2014:81).

۳. نظام حقوقی حفظ آب در مخاصمات مسلحانه

تجربه جنگ‌های مدرن نشان داده، در اسناد حقوق داخلی و بین‌المللی، بیشتر قوانین مربوط به آب، مختص زمان صلح است. در حالی که تنها برخی مفاد به‌صورت محدود به حفظ آب در زمان مخاصمات مسلحانه پرداخته است.

به موجب ماده ۲۹ کنوانسیون کاربرد غیرکشتیرانی از آبراه‌های بین‌المللی:

«آبراه‌های بین‌المللی، تأسیسات، تجهیزات و سایر متعلقات آبی باید تحت اصول و قواعد حقوق بین‌الملل در درگیری‌های مسلحانه بین‌المللی و غیربین‌المللی محافظت شوند. این اصول و قواعد نباید نقض گردند.»

1. According to the ICRC Commentary, "[t]his category comprises all objects directly used by the armed forces" (ICRC Commentary, above note 34, § 2020)

2. proportionality

3. precautions

همان‌طور که ملاحظه می‌شود علاوه بر منابع آبی، تأسیسات و تجهیزات آبی نیز به دلیل تأثیر حیاتی که بر زندگی غیرنظامیان دارد، در مخاصمات مسلحانه جزء اهداف غیرنظامی محسوب می‌شوند و باید مورد حمایت واقع شوند.

«قانون لیبر ۱۸۶۳» که مجموعه قوانین رفتار در جنگ برای سربازان در طول جنگ داخلی آمریکا امروزه به عنوان اساس بسیاری از مقررات جنگ ایالات متحده محسوب می‌شود. تا جایی که در پیشگفتار دفترچه راهنمای قوانین جنگ وزارت دفاع آمریکا، بدان اشاره شده است. در ماده ۱۶ این قانون استفاده از سم در اشکال مختلف و هرگونه تخریب ناخواسته حتی بنا به ضروریات جنگی و نظامی غیرقابل پذیرش است. ماده ۱۲ اعلامیه بروکسل ۱۸۷۴ نیز اعلام می‌دارد، قانون جنگ برای جنگجویان، قدرت نامحدود در استفاده از ابزارهای جنگی برای آسیب رساندن به دشمن را به رسمیت نمی‌شناسد. اصل ۱۳ اعلامیه بروکسل نیز ممنوعیت استفاده از سم یا سلاح‌های سمی را بیان می‌کند. ماده ۸ کتابچه راهنمای آکسفورد که توسط مؤسسه حقوق بین‌الملل در سال ۱۸۸۰ مصوب شد نیز به این قاعده حقوقی اشاره کرده است.

قاعده عرفی ممنوعیت استفاده از سم یا سلاح‌های سمی، در بند a ماده ۲۳ مقررات لاهه ۱۸۹۹ و ۱۹۰۷ نیز بیان شده است.

بند (2)(b)(xvii) ماده ۸ اساسنامه رم، استفاده از سم یا سلاح‌های سمی را جنایت جنگی می‌داند.^۱ بر اساس کنفرانس انجمن حقوق بین‌الملل ۱۹۷۵ دهلی نو، این ممنوعیت به تمام سلاح‌ها و ادوات جنگی که سبب غیرقابل استفاده شدن آب برای همه افراد چه نظامیان و چه غیرنظامیان می‌شود، تسری یافته است. ماده ۱ قطعنامه انجمن حقوق بین‌الملل در خصوص حمایت از منابع و تأسیسات آبی در زمان مخاصمات مسلحانه ۱۹۷۶ مادرید^۲، مقرر می‌دارد آبی که برای سلامت و حیات غیرنظامیان ضروری است، نباید مسموم شده و یا برای افراد غیر قابل استفاده شود.

به موجب بند (a) ماده ۲۳ ضمیمه چهارم کنوانسیون لاهه در خصوص قوانین و عرف جنگ در خشکی، افراد غیرنظامی در هر شرایطی حق تأمین آب کافی را دارند. بنابراین ممنوعیت شامل هرگونه اقدام و با هر انگیزه‌ای که به محرومیت غیرنظامیان از تأمین آب لازم منجر شود، است. این اصل به سایر نیازهای حیاتی بشر از جمله غذا، بهداشت و... نیز تسری می‌یابد، چراکه هدف، اطمینان از وجود آب سالم و کافی برای بقای انسان است.

بیانیه قواعد حقوق بشردوستانه بین‌المللی حاکم بر مخاصمات مسلحانه غیربین‌المللی ۱۹۹۰ نیز در

1. prohibits employing poison or poisoned weapons

2. International Law Association Resolution on the Protection of Water Resources and Water Installations in Times of Armed Conflict Madrid, 1976.

بخش «ب» مربوط به ممنوعیت‌ها و محدودیت‌های استفاده از سلاح‌های خاص در مخاصمات مسلحانه غیربین‌المللی به ممنوعیت استفاده از سم در قواعد عرفی مخاصمات مسلحانه غیربین‌المللی اشاره کرده است.

بخش ۱۰ «مقررات برلین در خصوص منابع آبی» که به موجب قطعنامه شماره ۲/۲۰۰۴ در نشست ۷۱ کنفرانس انجمن حقوق بین‌الملل مصوب شد،^۱ به حفاظت از آب و تأسیسات آبی در مخاصمات مسلحانه اختصاص دارد. ماده ۵۰ این قانون به غیرقابل استفاده کردن آب پرداخته است.

«راهنمای سازمان بین‌المللی صلیب سرخ در مورد حمایت از محیط زیست در مخاصمات مسلحانه ۲۰۲۰»^۲ برخی ممنوعیت‌ها را در مخاصمات مسلحانه به‌منظور حمایت از محیط زیست ذکر کرده است. بر اساس ماده ۱۹ استفاده از سم و سلاح‌های سمی^۳ و ماده ۲۰ استفاده از سلاح‌های بیولوژیکی ممنوع شده است.^۴ ماده ۲۱ به ممنوعیت استفاده از سلاح‌های شیمیایی^۵ و ماده ۲۲ به ممنوعیت استفاده از علف‌کش به‌عنوان وسیله جنگی پرداخته است.^۶

راهنمای مذکور، ضمن اشاره به کنوانسیون ENMOD، استفاده نظامی یا هرگونه بهره‌برداری خصمانه دیگر از تکنیک‌های اصلاح محیط با تأثیرات «گسترده، طولانی‌مدت و شدید» به‌عنوان ابزار تخریب و صدمه به طرف دیگر مخاصمه را ممنوع کرده است. یکی از مصادیق تخریب، اکوساید است که به معنای تخریب گسترده گیاهان و جانوران از طریق مسموم کردن جو، منابع آبی و چاه‌هاست.

همان‌طور که ملاحظه شد قوانین و مقرراتی در خصوص ممنوعیت غیرقابل استفاده کردن منابع آبی از طریق سم و یا هر سلاح سمی و شیمیایی به‌عنوان جنگ‌افزار وجود دارد. اما نکته آنجاست که مقررات منضم به کنوانسیون چهارم لاهه هیچ تعریفی از سم و یا سلاح‌های سمی ارائه نمی‌دهند. هرچند دیوان دادگستری بین‌المللی مدعی است «رویه دولت‌ها ثابت می‌نماید که واژه سم یا سلاح‌های سمی در مفهوم متعارف خود به‌عنوان سلاح‌هایی هستند که اثر اصلی یا حتی انحصاری آنها عبارت از مسموم ساختن یا خفه کردن است» (ICJ:1996).

هرچند در بسیاری از این متون و مقررات، به‌طور مستقیم به آب اشاره نشده، اما واضح است گسترش ممنوعیت به این ماده حیاتی نیز تسری می‌یابد. با توجه به پیشرفت‌های تکنیکی سلاح‌های جنگی مانند ظهور سلاح‌های شیمیایی، بیولوژیکی و هسته‌ای که به‌کارگیری آنها موجب غیرقابل استفاده شدن منابع

1. <http://www.ila-hq.org>

2. Guideline On the Protection of the Natural Enviroment in Armed Conflict 2020

3. Prohibition of using poison or poisoned weapons

4. Prohibition of using biological weapons

5. Prohibition of using chemical weapons.

6. Prohibition of using herbicides as a method of warfare.

آبی می‌شود نیز ممنوع است. نکته قابل تأمل این است که تنها قوانین اسلامی استفاده از سم در منابع آبی را به صراحت ممنوع اعلام کرده است.^۱

احترام به مالکیت خصوصی و عدم تخریب و تعرض عمدی به آن از اصول اولیه حقوق جنگ است. در طول مخاصمات مسلحانه خسارتی که در اثر حمله به اموال و اهداف غیرنظامی‌ها وارد می‌شود، نباید در قیاس با مزیت نظامی^۲ حاصل از حمله بیش‌ازحد باشد که این امر به‌عنوان اصل تناسب در حقوق بشردوستانه شناخته می‌شود (نوری و همکاران، ۱۳۹۵: ۹۱).

مقررات لاهه، با تدوین بند g ماده ۲۳ مقرر می‌دارد: تخریب یا توقیف اموال دشمن ممنوع است، مگر اینکه چنین تخریب یا تصرفی از ضروریات جنگ باشد.

این اصل در بند «ب» ماده ۶ و ۵۳ کنوانسیون چهارم ژنو ۱۹۴۹ نیز مورد اشاره واقع شده و نقض آن جنایت جنگی خوانده شده است. طبق ماده ۱۴۷ کنوانسیون چهارم، تخریب یا تصرف اموالی که برای ضرورت نظامی نباشد و به‌طور غیرقانونی و خودسرانه انجام گیرد، نقض جدی و در نتیجه جنایت جنگی است.

تعهدات دولت‌ها در خصوص شیوه‌های نبرد، مبتنی بر اصل تفکیک و تمایز بین رزمندگان و غیررزمندگان و ممنوعیت هدف قرار دادن غیرنظامیان و اموال و اهداف غیرنظامی است. مبنای این ممنوعیت‌ها آن است که حمله به افراد غیرنظامی فاقد سلاح که در مخاصمه شرکت ندارند، واجد مزیت نظامی نبوده و نابود کردن اموال غیرنظامیان بر اساس ضرورت‌های نظامی نیز توجیه‌پذیر نیست.

اصل مذکور از طریق سایر قوانین از جمله ممنوعیت مصادره اموال خصوصی مورد اشاره در ماده ۴۶ کنوانسیون لاهه و ممنوعیت غارت اموال ذکرشده در مواد ۲۸ و ۴۷ کنوانسیون چهارم ژنو، در سرزمین‌های اشغالی و سرزمین‌های دشمن مورد تأکید مجدد واقع شده است.

یکی از مهم‌ترین اصول اساسی حقوق جنگ و البته اصول اولیه اخلاقی، حفظ اشیا و لوازم حیاتی و ضروری افراد غیرنظامی و حتی نظامیان مانند انبار کالاهای اساسی و مایحتاج ضروری، مزارع کشاورزی، منابع آبی از جمله چاه‌ها، قنات‌ها از تهدید و تخریب است.

۱. إِنْ النَّبِيَّ نَهَى أَنْ يُلْقَى السَّمُّ فِي بِلَادِ الْمُشْرِكِينَ (مجلسی، ۱۴۱۰ق، ج ۱۹: ۱۷۷). پیامبر نهی فرموده‌اند که مسلمانان برای از بین بردن کفار، سم را در بلاد مشرکین قرار دهند.

منع و نهی در این روایات هرچند در مورد سم وارد شده است، لکن ملاک نهی اختصاص به سم ندارد، بلکه شامل هرگونه سلاح‌های کشتار جمعی می‌شود، زیرا فرقی میان مسموم کردن آب و یا هوا و یا زمین با استفاده از دیگر سلاح‌های غیرمتعارف نیست، بلکه استفاده از دیگر سلاح‌های غیرمتعارف به مراتب هولناک‌تر است. بنابراین اگر در لسان مبارک رسول خدا (ص) کلمه سم آمده است، قطعاً عنوان سم موضوعیت ندارد، بلکه اشاره به هرگونه سلاحی است که سبب کشتار افراد بی‌گناه در خارج از مناطق جنگی است، اعم از انسان‌ها، حیوانات یا آسیب به مزارع و محیط زیست.

۲. منظور از مزیت نظامی، امتیاز و منفعتی است که در اثر حمله و عملیات نظامی حاصل می‌شود. به عبارت دیگر مزیت نظامی چرایی انجام حمله را مشخص می‌کند.

ممنوعیت تهدید و تخریب این اهداف، در بند ۲ ماده ۵۴ پروتکل اول ۱۹۷۷ با عنوان حفاظت از اهداف ضروری برای جمعیت غیرنظامی مانند مزارع کشاورزی برای تولید مواد غذایی، محصولات زراعی، احشام، تأسیسات آب آشامیدنی و تجهیزات و وسایل آبیاری ذکر شده است. این ماده به‌صراحت حفاظت از تأسیسات و تجهیزات آب شرب و کشاورزی را بیان کرده است.

ماده مذکور تمام اشکال مختلف و احتمالات را به‌منظور حمله، تخریب، از بین بردن یا غیرقابل استفاده کردن اشیاء در نظر گرفته است که شامل آلوده کردن توسط مواد شیمیایی و سایر عوامل می‌شود (Sandoz et al., 1987: 655).

این نکته در ماده ۱۴ پروتکل II که در مثال اهداف حیاتی به تأسیسات و آب آشامیدنی و تجهیزات و وسایل آبیاری اشاره کرده است، نیز آمده است.

به موجب بند ۳ ماده ۵۴ پروتکل اول الحاقی، استثنا و معافیت از مصونیت اهداف ضروری تنها در صورتی مجاز است که صرفاً برای اعضای نیروی نظامی یا در حمایت مستقیم از اقدامات نظامی تأمین شوند. حتی در این صورت، طرف متخاصم باید از هر اقدامی که به بروز قحطی یا محرومیت از دسترسی به منابع آب حیاتی برای غیرنظامیان منجر شود، خودداری کند.

بند ۴ ماده ۵۴ هرگونه اقدام تلافی‌جویانه علیه اهداف حیاتی را ممنوع کرده است. متأسفانه این ممنوعیت در پروتکل دوم الحاقی قید نشده است.

بر اساس بند ۵ همین ماده، ضرورت نظامی به یکی از طرفین درگیری این حق را می‌دهد که اشیاء حیاتی را به این شرط که در داخل منطقه تحت کنترل خود باشد، تخریب کنند. بنابراین ملاحظه می‌شود که ممنوعیت تخریب اشیاء ضروری برای بقای مردم غیرنظامی در مقررات مذکور به‌صورت مطلق فرض نشده و بر این دسته از ممنوعیت استثنا وارد شده است.

در این زمینه دیوان کیفری بین‌المللی اتهاماتی به رئیس‌جمهور سودان، عمر البشیر در خصوص ایجاد شرایط وخیم حیاتی از جمله تخریب چاه‌های آب آشامیدنی که به نابودی فیزیکی برخی گروه‌های انسانی منجر شد، وارد کرد.

با توجه به اینکه هدف قرار دادن تأسیسات حاوی نیروی خطرناک می‌تواند نتیجه مخاصمات مسلحانه را تغییر دهد، همواره در اولویت حمله قرار داشته است. از این رو پروتکل‌های ۱۹۷۷ با آگاهی از خطرهای ذاتی چنین تخریبی، که گاهی فراتر از اهداف مخاصمات هم است و بر بقا و اموال غیرنظامیان اثر مخرب دارد، حمله به این تأسیسات را حتی در مواردی که اهداف نظامی باشد، منع کرده است.

با استناد به جمله دوم بند ۱ ماده ۵۶ پروتکل اول الحاقی، اگر اهداف نظامی در مجاورت سدها، آب‌بندها و نیروگاه‌های تولید برق هسته‌ای باشند و حمله به اهداف نظامی بیم تخریب و آزادسازی نیروی خطرناک تأسیسات را در پی داشته باشد و در نتیجه تلفات شدید غیرنظامیان را سبب شود، اهداف نظامی مذکور نباید

مورد حمله واقع شوند. چنانچه هر کدام از این تأسیسات یعنی سدها، آب‌بندها و نیروگاه‌های تولیدکننده برق هسته‌ای، در پشتیبانی منظم قابل توجه و مستقیم عملیات نظامی استفاده شوند و حمله بدین تأسیسات تنها راه عملی برای پایان دادن به چنین پشتیبانی باشد، منع حمایت قابل چشم‌پوشی است.

بند ۳ همین ماده از طرفین مخاصمه می‌خواهد تا اقدامات احتیاطی را به‌منظور اطمینان از حمایت افراد و جمعیت غیرنظامیان بر اساس حقوق بین‌الملل در نظر داشته باشند. این ماده به اقدامات احتیاطی که در زمینه اموال غیرنظامیان باید انجام گیرد، اشاره‌ای نکرده، اما به‌صورت منطقی می‌توان نتیجه گرفت که توسط جمله دوم بند ۴ یعنی ممنوعیت انتقام‌جویی در برابر تأسیسات و اهداف نظامی، شامل آن نیز می‌شود.

با این حال بند ۵ ماده ۵۶ ممنوعیت کلی قرار گرفتن اهداف نظامی در مجاورت تأسیسات با مجوز احداث سازوکارهای دفاعی جهت محافظت از اماکن و تأسیسات مذکور تعدیل می‌شود.

ماده ۴ قطعنامه حمایت از منابع آبی و تأسیسات آبی در مخاصمات مسلحانه مادرید ۱۹۷۶، اعلام کرد: تخریب تأسیسات آبی حاوی انرژی خطرناک مانند سدها و آب‌بندها مادامی که چنین تخریبی خطرهای سهمگین برای جمعیت غیرنظامی داشته یا آسیب زیادی به تعادل محیط زیست وارد آورد، ممنوع است.

علاوه بر سایر حمایت‌های مقرر به موجب ماده ۵۳ مقررات برلین: چنانچه حمله به سدها و آب‌بندها موجب آزاد شدن انرژی خطرناک پشت سد و از بین رفتن غیرنظامیان شود، سدها و آب‌بندها نباید هدف حمله طرفین مخاصمه قرار گیرد، حتی اگر اهداف نظامی باشند.

البته حمایت زمانی متوقف می‌شود که از سدها و آب‌بندها به‌منظور دیگری استفاده شود و فاقد عملکرد طبیعی خود باشند، یعنی به‌صورت «مستقیم، قابل توجه و هدفمند» در خدمت عملیات نظامی باشد تا جایی که تنها راه متوقف کردن اقدام حمایتی، حمله باشد.

این ماده بازتولید بندهای ۱ و ۲ ماده ۵۶ پروتکل اول الحاقی و با کمی تغییرات ویرایشی است که تردیدهای جدی در خصوص حمله RAF^۱ به سدهای آلمان در طول جنگ جهانی دوم ایجاد می‌کند. سدهایی که سه وظیفه مهم تأمین نیروی برق برای کارخانه‌ها، تأمین آب کافی برای کانال‌های آبی منطقه و جلوگیری از جاری شدن سیل در پاییز را داشتند. در سال ۱۹۹۲ راهنمای نظامی آلمان «پشتیبانی قابل توجه و مستقیم از عملیات نظامی» را به‌عنوان مثال شامل «ساخت سلاح، مهمات و مواد دفاعی» تفسیر می‌کند که تنها امکان استفاده توسط نیروهای مسلح مشمول این مقررات نیست.

۱. حمله اسکادران بمب‌افکن ۶۱۷ نیروی هوایی انگلستان به سدهای آبی آلمان در سال ۱۹۴۳ طی عملیات chastise سبب جاری شدن سیل شده و ۱۲۰۰ غیرنظامی شامل ۶۰۰ نفر نیروی کار کشته شدند. همچنین تعداد زیادی از خطوط راه‌آهن و کارخانه‌های صنعتی مهم آلمان به‌شدت ویران شد و آب شهر کاسل (شهر تولیدکننده تجهیزات نظامی) را در بر گرفت.

بنابراین بر اساس بند a (iii) بند ۲ ماده ۵۷، حمله و تخریب تأسیسات و اماکن دارای نیروی خطرناک با علم به اینکه چنین حمله‌ای سبب کشته و زخمی شدن شمار زیادی از غیرنظامیان و نیز تخریب اموال و اهداف غیرنظامیان می‌شود، نقض فاحش کنوانسیون‌ها و پروتکل الحاقی است.

۴. نتیجه

تعارض آب اصطلاحی است که برای توصیف اختلافات آبی ناشی از منافع متفاوت یا متضاد بر سر دسترسی و استفاده از منابع و خدمات آب به کار می‌رود. دامنه گسترده‌ای از علل مانند عدم اراده سیاسی، عدم تقارن قدرت کشورهای حوزه آبریز مشترک، قوانین ملی پراکنده، کمبود توان مالی، انسانی و فنی، دسترسی ضعیف به داده‌ها، به‌ویژه در رابطه با سفره‌های زیر مرزی به منظور دستیابی به توافقات آبی وجود دارد که سبب تعارض می‌شود.

علاوه بر مقرره‌ها و کنوانسیون‌های ذکرشده، حفاظت از آب در مخاصمات مسلحانه نیازمند عزم جدی و همکاری بین‌المللی است. نظر عمومی و کلی کمیته حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی سازمان ملل متحد در سال ۲۰۰۲ در خصوص حق استفاده از آب، به مسئولیت و تعهدات دولت‌ها برای جلوگیری و ممانعت از محدود کردن دسترسی به منابع آبی یا تخریب تأسیسات و زیرساخت‌های آب به‌عنوان اقدام تنبیهی در زمان مخاصمات مسلحانه اشاره دارد.

بی‌شک تلاش مجمع عمومی سازمان ملل متحد را که ۲۲ مارس ۲۰۰۵ را روز جهانی آب اعلام و شروع یک دهه جدید بین‌المللی برای فعالیت در بخش آب عنوان کرد، نمی‌توان نادیده گرفت. از همین رو نامگذاری سال‌های ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۵ به‌عنوان دهه آب، با شعار «آب برای زندگی» از سوی سازمان ملل متحد قابل تقدیر است.

همان‌طور که ذکر شد، نظام قراردادی موجود در خصوص حفاظت از آب در مخاصمات مسلحانه بین‌المللی غیرمستقیم و از نوع نظام حقوقی الزام‌آور یا سخت بوده است. اما روند توسعه این نظام بیشتر جنبه توصیه‌ای و از نوع حقوق نرم است. مانند ماده ۲۹ کنوانسیون سازمان ملل متحد در زمینه قانون استفاده‌های غیر ناوبری از مسیرهای بین‌المللی آب (کنوانسیون منابع آب سازمان ملل) که بیان می‌کند: «جریان‌های بین‌المللی آب و تأسیسات مربوطه (...). مطابق با اصول و قواعد حقوق بین‌الملل قابل اجرا در درگیری‌های مسلحانه بین‌المللی و غیر بین‌المللی از حفاظت برخوردار خواهند شد».

اعتبار ادامه معاهدات مربوط به آب پس از وقوع مخاصمه در بسیاری از موارد برای حفاظت از منابع و تأسیسات آبی، حفظ سلامتی و بقای جمعیت غیرنظامی به‌ویژه هنگامی که این معاهدات مربوط به انتقال آب برای اهداف شرب و آبیاری بوده و یا اقدامات لازم برای کنترل سیلاب، از اهمیت حیاتی برخوردار است.

کمیته بین‌المللی صلیب سرخ نیز در بند آخر بیانیه ۲۰۱۶ به سازمان ملل متحد تحت عنوان «آب، صلح و امنیت»، توصیه‌هایی خطاب به دولت سنگال دارد: «ضمن احترام و به رسمیت شناختن حقوق بشردوستانه بین‌المللی و در نظر گرفتن تأثیر مستقیم درگیری‌های مسلحانه طولانی‌مدت بر نیازها و منابع ضروری و اساسی مانند آب، بهداشت و برق بر مردم غیرنظامی، به گفت‌وگو بین طرف‌های درگیر و تسهیل روند آن دعوت می‌کند».

خوشبختانه مواد و مقرره‌های از این دست کم نیست، اما تضمین‌کننده حقوق آب در مخاصمات مسلحانه لزوم تدوین کنوانسیون مختص آب تحت عنوان کنوانسیون حفاظت از آب در مخاصمات مسلحانه است که مورد تصویب و پذیرش جامعه جهانی قرار گیرد، مانند کنوانسیون ۱۹۵۴ لاهه در حمایت از اموال فرهنگی در زمان مخاصمات مسلحانه.

منابع

۱. فارسی

الف) کتاب‌ها

۱. عراقچی، سیدعباس (۱۳۹۶). *دیپلماسی آب‌های فرامرزی و نظام بین‌الملل*. چ دوم، تهران: مرکز مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه.
۲. مجلسی، محمدباقر (۱۴۱۰ق). *بحار/انوار*. ج ۱۹، بیروت: مؤسسه الطبع و النشر دار احیاء التراث العربی.

ب) مقالات

۳. کاویانی راد، مراد (۱۳۹۰). پردازش مفهوم امنیت زیست‌محیطی (رابطه امنیت و اکولوژی). *فصلنامه ژئوپلیتیک*، ۷(۳)، ۸۰-۱۰۰. https://journal.iag.ir/article_100-80.html.
۴. رحمانی، ابراهیم؛ آقایی، سیدداود؛ موذنی، سیامک (۱۳۹۳). قواعد حاکم بر بهره‌برداری از منابع آبی در مخاصمات مسلحانه. *فصلنامه سازمان‌های بین‌المللی*، ۲(۶)، ۱۵۱-۱۶۹. <http://iojournal.csr.ir/Article/FullText37836>.
۵. مشهدی، علی (۱۳۹۹). حفاظت از آب‌ها در منازعات مسلحانه از منظر قواعد حقوق بشردوستانه بین‌المللی. *مجله آب و فاضلاب*، ۳۱(۷)، ۱۸۹-۱۸۰. https://www.wjjournal.ir/article_125598.html.
۶. نوری، ولی‌اله؛ زمانی، سیدقاسم؛ راعی، مسعود؛ عبدالهی، محسن (۱۳۹۵). اصل تناسب در مخاصمات مسلحانه در پرتو اسناد و رویه محاکم کیفری بین‌المللی. *آموزه‌های حقوق کیفری*، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، ۱۲، ۹۱-۱۱۵. https://cld.razavi.ac.ir/article_466.html.

۲. انگلیسی

A) Books

1. Bogdanovic, S. (2000). *International Law of Water Resources. Contribution of the ILA*, Kluwer Law, London.
2. Bulloch, J. & Darwish, A. (1991). *Water Wars: Coming Conflicts in the Middle East*. Victor Gallanz, London.
3. Dupont, A. & Pearman, G. (2006). *heating up the Planet: Climate Change and Security*. Lowry Institute Sydney.
4. Philips, D., Daoudy, M., McCaffrey, S., Ojendal J & Turton, A. (2006). *Transboundary Water Cooperation as a Tool for Conflict Prevention and for Broader Benefit*. Sharing, Ministry of Foreign Affairs, Sweden, Stockholm
5. Schmitt, M. (2017). *NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence, on the International Law Applicable to Cyber Operations*. Cambridge University Press, Cambridge

B) Articles

6. Enrico. Z. (2016). Challenges in the Vulnerability and Risk Analysis of Critical Infrastructures". *Reliability Engineering and System Safety*, (152), 137-150.
7. Gleick, P & Herberger, M. (2014). Water and Conflict. Events, Trends, and Analysis. *Water Brief*
8. Hough P. (2015). Fighting over the last drop. *Water & water security Middlesex university research*. London (3).
9. . Hamner, Jesse H. & Wolf Aaron, T. (1998). Patterns in international water resource treaties: The Transboundary Freshwater Dispute Database. *Colorado Journal of International Environmental Law and Policy*, (9), 157-177.
10. Homer-Dixon, T. (1994). Environmental Scarcities and Violent Conflict: Evidence from Cases. *International Security*, 19(1), 6.
11. Little. W, Fowler H.W & Coulson. J (1973). the Shorter Oxford English Dictionary. *Oxford: Clarendon Press* (I), 1084.
12. Lorenz, F. (2003). The protection of water facilities under international law. *A research project sponsored by the international water academy*, Oslo, Norway
13. Levy, M. (1995). Time for a Third Wave of Environment and Security Scholarship?. *The Environmental Change and Security Project Report*, 1, Spring. 44-64
14. Ribeiro, W., Sant'anna. F. M. (2014). Water security and interstate conflict and cooperation. *documents d'analisi georafica*, (60) 3, 573-596.
15. Renveney. R. & Maxwell, J.W, (2001). Conflicts and Renewable Resources. *the Journal of Conflict and Resolution*, 45(6)
16. Starr Joyce, R. (1991). 'Water wars', *Foreign Policy*, (82), 17-36.
17. Sharif, E. (1993). water and Palestinian-Israeli conflict. *Information Paper* (2), Washington, DC: Center for Policy Analysis on Palestine
18. Sandoz, Y., Swinarski, Ch. & Zimmermann, B. (1987). Commentary on the Additional Protocols of 1977 to the Geneva Conventions of 1949. (ed.), *ICRC and Martinus Nijhoff Publishers*, Geneva, para. 2101, 655.
19. Tignino, M. (2010). Water, international peace, and security. *international review of the red cross*, (92), 879.

20. Tignino M. (2004). Reflection on legal regime of water during armed conflicts. paper to be presented at fifth pan-European international relations conference (section 31, panel 8) Hague 9-11.
21. Von Lossow Tobias (2016). The Rebirth of Water as a Weapon: IS in Syria and Iraq, *The International Spectator*, 82, 88.
22. Wolf Aaron, T. (1998). Conflict and cooperation along international waterways. *Water Policy*. (1)2, 251-265
23. Wolf Aaron (1999). Criteria for equitable allocation: The Heart of International water conflicts. *Natural Resources Forum*, 23(1)
24. Wolf, A.T., Kramer, A., Carius, A., & Dabelko D.G. (2005). Managing Water Conflict and Cooperation. *State of the World. Redefining Global Security*, (32), 80-95.
25. Zemali, A. (1995). the protection of water in times of armed conflict. *International Review of the Red Cross*, (308).
26. Zeitoun, M., & Mirumachi Naho (2008). Transboundary water interaction I: reconsidering conflict and cooperation. in *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, 8(4), 297-316

C) Panels

27. Global high-level panel on water and peace, (2016) “*The protection of water during and after armed conflicts*”. University of Geneva
28. Water in Armed Conflicts: ‘*International Symposium on Water in Armed Conflicts*’, Montreux, November 21-23, ICRC News, November 24, 1994, in Marco Sassòli, Antoine de Bouvier

D) Documents

29. Additional Protocol I 1977
30. Additional Protocol I (1963), Art. 51(4). ICRC Commentary, above note 34,
31. Berlin Rules 2004
32. Convention on the Law of Non-Navigational Uses of International Watercourses (21 May 1997) (UN Watercourses Convention),
33. General Comment No. 15, above note 17, § 12(b). World Health Organization, Guidelines for Drinking Water Quality, 4th Edition (2017)
34. Geneva Conventions I-IV (1949)
35. ICRC manual report 2012
36. ICJ (1996), “Legality of the Threat or Use of nuclear weapons”, Advisory Opinion,
37. ICRC statement to the United Nations
38. ICRC Customary IHL Study, above note 31, Rules 7 and 10
39. Nuclear Weapons Advisory Opinion, above note 44
40. Report of the Special Rapporteur on the Human Right to Safe Drinking Water and Sanitation on his Mission to Mongolia. Thirty-ninth Session, 18 July 2018
41. The United Nations World Water Development Report 2019- Prologue, Section 1ii
42. The Hauge Convention (IV), 1907
43. The Lieber Code 1863
44. The Brussels Declaration 1874
45. The Oxford Manual 1880

46. UNICEF, Protecting Children from Unsafe Water in Gaza: Strategy, Action Plan and Project Resources (2011)
47. UK Law of Armed Conflict Manual (2004)

E) Sites

48. www.ila-hq.org
49. www.naturalresourcecharter.org
50. www.unhchr.org
51. www.groundwater.org
52. www.ila-hq.org

